

УДК 94(477:438)"1944/1946":341.43
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.05.1022>

АНТРОПОЛОГІЯ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ ЛЕМКІВЩИНИ І НАДСЯННЯ ПРО ДЕПОРТАЦІЮ (НА МАТЕРІАЛАХ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Вікторія ЛЕСЮК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8061-5643>
магістр, кафедра етнології і археології,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
вул. Шевченка, 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: dia_vika@ukr.net

Мета статті — необхідність скласти цілісну картину трансформаційних процесів у свідомості та повсякденному житті етнічних українців під впливом депортації 1944—1946 рр.

Методологія дослідження базується на історичному, порівняльному, емпіричному та ретроспективному методах дослідження, завдяки яким можливо пролити світло на проблему депортації і розглянути її очима простих українців, які стали жертвами загарбницьких інтересів Польщі та СРСР.

Наукова новизна полягає у висвітленні проблеми адаптації етнічних українців на радянських землях в ході примусового їх виселення із території Лемківщини та Надсяння (зараз це території Польщі та Словаччини), описаного самими депортованими.

Джерельну базу статті становлять свідчення депортованих етнічних українців, які авторка збрала в ході польових досліджень протягом 2018—2019 років на території Івано-Франківської області (с. Маріямпіль, с. Угорники, с. Микитинці Галицького району, та м. Івано-Франківськ).

Результати. В ході проведення дослідження вдалося встановити, що гіркий історичний досвід безумовно залишив відбиток на свідомості депортованих українців. Це, з одного боку, викликало певні метаморфози у сприйнятті ними себе як жертв чужих амбіцій, а з іншого боку сприяло ще більшій консолідації етнічних українців з метою бути визнаними незаконно депортованими на державному рівні.

Ключові слова: депортація, Лемківщина, Надсяння, спогади, історія.

Viktoriia LESIUK

ORCID ID: : <https://orcid.org/0000-0001-8061-5643>

Master of Ethnology and Archeology

Vasyl Stefanyk

Precarpathian National University

Shevchenko Street, 57

76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine

e-mail: dia_vika@ukr.net

ANTHROPOLOGY OF THE MEMORY OF UKRAINIANS OF LEMKO REGION AND NADSYANNIA ABOUT DEPORTATION (ON MATERIALS OF FIELD RESEARCH)

Introduction. Due to the gradual improvement of modern Ukrainian-Polish relations, there are still some unresolved questions about conduct and consequences of the deportation of ethnic Ukrainians during 1944—1946. The historical truth on an interstate scale has not yet been definitively established, as the parties are guided only their political motives. At the epicenter of the events were ordinary people who least wanted to be in the status of exiles from their native lands.

The purpose of the article is the need to make a holistic picture of the transformational processes in consciousness and everyday life of ethnic Ukrainians under the influence of the deportation of 1944—46.

The research methodology is based on historical, comparative, empirical and retrospective research methods. *The scientific novelty* lies in the coverage of the problem of adaptation of ethnic Ukrainians in the Soviet lands during their forced eviction from the territory of Lemko region and Nadsyannia (now the territories of modern Poland and Slovakia) described by the deportees themselves.

The source base of this article is the testimony of deported ethnic Ukrainians, which was collected by the author during a field study during 2018—2019 in the Ivano-Frankivsk region (Mariyampil village in Halyts'kyi district, Uhornyky village, Mykytyntsi village and Ivano-Frankivsk city).

Conclusions. This article describes the main aspects of the development and changes in Polish-Ukrainian relations against the background of forced resettlement by Poland and the USSR. In order to comprehensively study these processes, the author conducted field research by interviewing respondents whose memories formed the basis of this scientific work. In the course of the research, we were able to establish that the bitter historical experience certainly left its imprint on the consciousness of deported Ukrainians. This, caused certain metamorphoses in their perception of themselves as victims of other people's ambitions, and contributed to even greater consolidation of ethnic Ukrainians in order to be recognized as illegally deported at the state level.

Keywords: deportation, Lemko region, Nadsyannia, memories, history.

Вступ. Українсько-польські відносини на сучасному етапі відзначаються своєю тягою до співпраці, проте і досі існують питання, які викликають неоднозначне ставлення різних груп населення обох держав. Одним із таких проблемних моментів є факт депортації 1944—1946 рр. та визнання її як злочинної на державному рівні. Кожна сторона-«учасниця» цього процесу висуває на передній план аргументи, які виходять з її політичних переконань, тому важко знайти якісь точки компромісу. Проте в наш час важливим є оцінити події тих років зсередини, охарактеризувати становище депортованих українців, посилаючись на свідчення самих переселенців, адже саме їх спогади досі залишаються найбільш достовірним джерелом. Такий підхід дає можливість подивитися на ситуацію глибше, очима звичайної людини, відкинувши упередженість та стереотипні твердження. Все це надає проблемі ще більшої актуальності, адже йдеться, в першу чергу, про людей, які, відчувши на собі вплив воєнної політики, досі не визнані репресованими.

При вивченні цієї проблеми авторка керувалась також особистими мотивами. Питання депортації для дослідниці є актуальним в плані того, що вона є нащадком переселенців, депортованих із території Надсяння. І для того, щоб встановити історичну справедливість хоча б у межах однієї родини, було обрано цю тему.

Аналіз джерел та наукових публікацій. Польові дослідження авторки, покладені в основу цієї статті, є цінним достовірним джерелом, оскільки всі опитані інформатори, не зважаючи на поважний вік, досить добре пам'ятають дні депортації. Середній вік респондентів становить 60—90 років, а найстарший інформаторці 95 років. Інформатори є вихідцями як з Лемківщини, так і з Надсяння. Вони, окрім спогадів із власного життя, розповіли про труднощі, що їх долають переселенці на сучасному етапі. Також серед історій є й розповідь матері авторки про депортацію всієї родини та особливості проживання переселенців на радянських територіях в умовах комуністичного режиму. Польові матеріали були зібрані на території Івано-Франківської області, а саме в м. Івано-Франківську, с. Угорники, с. Микитинці та с. Маріямпіль Галицького району.

У зв'язку з розпадом СРСР проблема висвітлення процесу депортації українців у 1944—1946 рр. набула нових обрисів у наукових колах. Це питання досліджували Я. Дашкевич [1], К. Чаплик [2] та І. Красовський [3]. Грунтовною є праця І. Цепен-

ди «Українсько-польські відносини 40—50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз» [4], в якій шляхом послідовного викладу подій розкривається причинно-наслідковий зв'язок кожного з етапів виселення українців. Стала доступною джерельна база у вигляді великої кількості спогадів, які, зокрема, присутні у книзі І. Оленича [5]. Вплив політичних мотивів на загальні настрої місцевого населення проаналізували О. Калакура [6] та Л. Сорока [7]. Найповніше картина спогадів представлена у працях Ю. Макара «Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915—1947)» [8] і М. Вороного «Вирвані з коренем» [9]. Це питання також досліджували Н. Парначова [10], Я. Галик [11], Т. Пронь [12; 15], О. Савчук [13], М. Литвин [14] та С. Криницький [16].

Метою статті є необхідність скласти цілісну картину трансформаційних процесів у свідомості та повсякденному житті етнічних українців під впливом депортації 1944—1946 років.

Основна частина. В середині ХХ ст. по Східній, Південно-Східній та Центральній Європі прокотилися хвилі тотальних депортацій за національною ознакою, тобто з тавром етнічної чистки. Серед них виселенські процеси населення Польщі і Західної України за своїми масштабами відносились чи не до найбільших депортаційних процесів [1, с. 17]. В ході цього примусового виселення сотні тисяч українців змушені були покинути рідні домівки та вирушити у невідомість на радянські простори. Із собою на нові землі вони привезли лише кілька найнеобхідніших речей та найважливіше — спогади. Саме завдяки останнім ми маємо змогу відтворити послідовність подій тих страшних років, а також відповісти на низку запитань, які виникають при детальному вивченні цієї теми. Чому ставлення поляків до українців так кардинально змінилося? Як відреагувало місцеве населення? Як депортація вплинула на подальше життя переселенців та їх нащадків? Все це ми спробуємо розкрити у нашій статті.

У ході інтерв'ювання всі респонденти підтверджують факт дружнього співіснування із поляками до виселення. «Хоч була Польща», — пригадує Івана Кавалець, мешканка села Сосниця, — ходили ми в українських строях, поляки з нами добре жили. І було їх свято — ми світкували, було наше свято — вони светкували... Так сам ніхто нам не боронив. Шпівали, на Різдво кольдидували, на Великдень,

знову ж, бавилися галаївки. До церкви ми ходили. Дуже гарна була церква українська»¹.

Варто відзначити, що села представляли собою конгломерат різних національностей, і це, між іншим, нікого не бентежило. Анна Козар розповідає: «Тут наша читальня була, тут один поляк жив, тут жид жив, тут ми жили, і тут поляки жили. Ми до костела ходили. В нас не було різниці»². Про схожі моменти згадується в одному зі спогадів у праці Катерини Чаплик: «В цілому поляки ніби підтримували з лемками нормальні стосунки. Тато шанував польські свята. Часом сусіди кликали тата і маму на свята, і вони ходили, дітей з собою не брали. А на другий-третій день сусіди приходили до нас — так було заведено» [2, с. 24]. Як наслідок, таке співжиття нерідко призводило до шлюбів між поляками та українцями, що підтверджує Лідія Качмар: «Дуже було багато мішаних шлюбів. Наприклад, чоловік був українець, жінка була полька. І якщо родилися дівчата, то хрестилися в костелі, а якщо родилися хлопці, то хрестилися в церкві»³. Проте часто такі розповіді пройняті різючим контрастом, чим ближче до депортації, тим ставлення поляків до українців почало змінюватися в гіршу сторону. Це підтвердив вже знайома нам респондентка пані Лідія, пригадуючи: «Стільки натерпілися від поляків, що ми вам сказати не можемо. Я дотепер розраховуюсь своїм здоров'ям. Ми десь до трьох років тікали по лісах. Поляки йшли, вони вбивали людей. Ми тікали потоком і бігли всі в ліс, а якщо вже поляки заходили в село, то вони з автоматами стріляли по людях»⁴.

Отже, як тільки перша агітація за виселення торкнулася українських сіл, ситуація кардинально змінилася. Але найцікавіше — ніхто не розумів причини цієї ненависті. Респондент Тетяна Малик стверджує, що до часу трагічного виселення «то не було різниці. Потім я знаю, що то зробилася така ненависть? Же так зробили одне до другого, же так почали різати і то всьо переселювати. Того не треба було»⁵.

¹ Записано 23.06.2018 р. від Кавалець Іванни Дмитрівни, 1925 р. н. в м. Івано-Франківську.

² Записано 2.11.2019 р. від Козар Анни Василівни, 1929 р. н. в с. Микитинці Івано-Франківської області.

³ Записано 20.06.2018 р. від Качмар Лідії Мар'янівни, 1936 р. н. в м. Івано-Франківську.

⁴ Записано 20.06.2018 р. від Качмар Лідії Мар'янівни, 1936 р. н. в м. Івано-Франківську.

⁵ Записано 18.06.2018 р. від Малик Тетяни Михайлівни, 1931 р. н., в с. Угорники Івано-Франківської області.

Проте тодішня влада мала іншу думку, — 9 вересня 1944 року було підписано Люблінську угоду про добровільну «евакуацію». За тією угодою українське населення, що проживало в межах післявоєнної Польщі, підлягало виселенню на Україну в обмін на польське населення, яке виселялося з України до Польщі [3, с. 32]. Водночас на місцевому рівні відкрито звучали заклики про обов'язкове переселення, мотивовані переконанням, що українське населення завжди залишатиметься нелояльним до польської держави [4, с. 128]. Часто місцевих про виселення інформувало духовенство біля церков, де односельчани сходилися на збори чи на Службу. Очевидець тих подій Любов Гринишин пригадує, що «священик вже був переконаний в тому, що іншого виходу немає, оголосив всім парафіянам-українцям про те, що треба виїжджати. То вся церква хором плакала, тому що ніхто не хотів покидати свої рідні землі. Навіть я не розуміла, чому ми виїжджаєм, мама мені каже, що ми ідемо на Україну, мені було це дуже дивно і я запитувала: «Хіба ми живемо не на Україні?»⁶.

«Ніхто не сподівався, що нас будуть виганяти з наших рідних хат. Польське військо прийшло до села і розійшлося по всьому селу та оточило його, щоб часом хтось не втік до близького лісу», — говориться в одному зі спогадів, записаного І. Оленичем [5, с. 72]. Людей часто ставили перед фактом та давали на збори декілька годин, про що засвідчують наші респонденти. «Яке добровільно, — наголошує Анна Козак, — як казали щоб до 9 години ранку щоб всьо було готове»⁷. А Любов Гринишин запевняє, що «була земля, була хата, був город за хатою, сад великий, була корова, були коні і батьки не хотіли нічого цього залишати і виїжджати не хотіли»⁸. Авторці статті дуже близька ця тема: «Бабуся розказувала, що ніхто не хотів добровільно виїжджати. А хто залишався, то поляки вирізали. Вночі прийшли до них до хати і казали: «Марш за Збруч. Як не виїдеш, то убіємо. Но тут жити не будеш, твоєї ноги тут не буде»⁹. Очевидець тих подій Павло Кричковський також пригадує: «Моя баб-

⁶ Записано 25.06.2018 р. від Гринишин Любові Йосипівни, 1939 р. н., в м. Івано-Франківську.

⁷ Записано 2.11.2019 р. від Козар Анни Василівни, 1929 р. н. в с. Микитинці Івано-Франківської області.

⁸ Записано 25.06.2018 р. від Гринишин Любові Йосипівни, 1939 р. н., в м. Івано-Франківську.

⁹ Записано 9.11.2019 р. від Лесюк Ольги Григорівни, 1961 р. н., в м. Івано-Франківську.

ця пекла хліб вночі, допікала. А зранку прийшли солдати і сказали, щоб за дві години ми вибралися. Їхали ми фірами... і корови їх тягнули. Ну я не пам'ятаю, аби я на фірі їхав, я все біг за фірою...»¹⁰.

Люди часто вдавалися до спротиву, уникаючи виселення. Основними мотивами відмови українців від виїзду з Закерзоння були: це наші батьківські землі, що належали нашим предкам, тут їх могили та церкви. Українці з острахом ставилися до самої ідеї потрапити під сталінський режим із його репресіями та насильницькою колективізацією [6, с. 41—42]. Л. Сорока у своїй статті зазначає: «Тисячі українців були змушені переховуватися від примусового виселення у лісах, втікати до місцевостей, звідки українців виселяли раніше» [7, с. 55].

Опис переселення проводився за єдиним сценарієм — товарняки і довга дорога у невідомість, яка була нестерпною для депортованих українців. Мама авторки засвідчує: «На станції був дощ, було зимно. Бо то було вже під осінь. Кинулися воші. Кинулися парші, такі були струпи на ногах. Не було де помитися... Не було що їсти. Всі плакали, хотіли назад повертатися, поляки не допустили. Їх охороняли, аби не верталися. А хто вертався, то били прикладами і вертали назад на станцію»¹¹. Досить часто люди розглядали це виселення як явище тимчасове та надіялись на швидке повернення додому. В одному зі свідчень, поданих Юрієм Макаром, про це говорить так: «Дехто з селян, в тому числі і мій батько, думали, що пройде деякий час і все минеться, вщухне. А навіть якщо і доведеться виїхати з рідної оселі, то не назавжди, а тільки на невеликий час. Батько у нашому садку викопав велику яму, обклав її дошками зі всіх боків, і ми поскладали в неї всі цінні речі, хліб, зерно, подушки. Це робилося для того, щоб після повернення додому ми могли добути своє майно і знову ним користуватися» [8, с. 259].

Про схожу ситуацію розповідає Іванна Кавалець: «Вуйко думав: «Всьо, нас вже везут хто знає де», але тим часом так ще стало же нас вивезли в сік. То як нас вивезли, то ми позабирали троха речей, дали нам вагон великий такий. Так їдемо і кажемо: «Боже, може ще єще звідтам вернемо, може єще звідтам нас

вернуть, може й так»¹². Христина Козак пам'ятає, як товарні вагони зупинялись серед поля, а її родичі виходили з них, «ставили дві цегли, мали один баняк і воду... вимінювали по селах той одяг, що був на нас, на якісь продукти»¹³. Олександра Кузьмич пригадує: «На час переселення ми три тижні жили в палатці на станції коло Перемишля. Перед палаткою горіло вогнище, а ми там тулилися в тій палатці. Сестрі мойї тоді було вісім місяців всього. В вагоні було кілька сімей, була повна антисанітарія, розплодилися воші, це були товарні вагони. Ми переїжджали разом з коровою і з мізерними пожитками»¹⁴. «Вагон був такий товарний, що зверху було накрито якимось брезентом, — розповідає Любов Гринишин. — Як падав дощ, то падав нам в вагон. Дощ намочував все, що було в вагоні. Майже два тижні, довго нас везли, вагони довго стояли, зупинялися на станціях»¹⁵.

У таких складних умовах та повній антисанітарії не всім вдавалося дістатися свого нового місця проживання. Нерідко переселенці втрачали в дорозі родичів, наприклад, як респондентка Любов Павлишак: «Їхала мама з нами, чотирма дітьми. Була ще молодша, Оля. Вона в дорозі вмерла вже тут. Їхали ми з Польщі п'ятеро. Зупинились тут четверо»¹⁶. За словами інформаторки, депортовані родини розселяли «по одній сім'ї в село, щоби вони забули свою мову та змішалися з місцевим населенням»¹⁷.

Життя на нових землях було далеким до обіцяного «раю на землі». Люди мусили призвичаюватись до нових умов, які їм диктував комуністичний уряд. Це спричинило значний злам у свідомості народу, який не був готовий прийняти бідність, відчуженість та зневажливе ставлення до себе. Місцевий колорит вдало передала Іванна Кавалець, пригадуючи свої перші дні по переселенню: «Яка дорога була страшна! Коні всі ноги ломали, колеса ломали, по ночах ми ночували в люд-

¹² Записано 23.06.2018 р. від Кавалець Іванни Дмитрівни, 1925 р. н., в м. Івано-Франківську.

¹³ Записано 21.06.2018 р. від Козак Христини Олександрівни, 1935 р. н., в м. Івано-Франківську.

¹⁴ Записано 10.11.2019 р. від Кузьмич Олександри Володимирівни, 1940 р. н., в м. Івано-Франківську.

¹⁵ Записано 25.06.2018 р. від Гринишин Любові Йосипівни, 1939 р. н., в м. Івано-Франківську.

¹⁶ Записано 28.06.2018 р. від Павлишак Любові Михайлівни, 1938 р. н., в с. Маріямпіль Івано-Франківської області.

¹⁷ Записано 28.06.2018 р. від Павлишак Любові Михайлівни, 1938 р. н., в с. Маріямпіль Івано-Франківської області.

¹⁰ Записано 9.11.2019 р. від Кричківського Павла Івановича, 1938 р. н., в м. Івано-Франківську.

¹¹ Записано 9.11.2019 р. від Лесюк Ольги Григорівни, 1961 р. н., в м. Івано-Франківську.

ських хатах по селах, там страшне яка біда була. Декотрі люде, вибачте за слово, вуши дістали. Ми ночували там в одного господаря, так постелив нам соломи... Ну що, кождий лапав що міг. Хата під стріхов, стодола під стріхов, стайня під стріхов, півниці не було, підлоги ани в одній хаті не було. Вікна — можна було скакати надвір через вікно. І тутейші люди грабували нас»¹⁸.

Голова Городенківського суспільно-культурного товариства «Надсяння» Михайло Вороний є одним із тих українців, кому випало на долю стати жертвою урядових знущань. У своїй книзі він пригадує: «...Нас, тобто сім'ю Вороного, везли в товарняку три доби... На запасних коліях нас тримали пару днів, доки батько шукав пристанку. Ми, дітлахи, мерзли на морозі, були голодні настільки, що просили у тамтешніх людей... кукурудзи в качанах, що висіли під піддашшям хат, а замість води їли сніг. Нарешті знайшли хату, без вікон, дверей і печі, не було підлоги, не було чим обігрівати житло, адже тут не було лісів...» [9, с. 23]. Самі селяни не хотіли обживатися на нових місцях, приймати акти власності на чужі господарства, а вірили в те, що скоро повернуться в рідні домівки. Іноді люди поверталися до рідного краю на возах і навіть пішки, проте все закінчувалося повторною депортацією [10, с. 74].

Ярослава Галик у своїй книзі подає низку спогадів, які засвідчують, що депортованих «розселяли... по одній-дві сім'ї у кожному селі, у хатах «ворогів народу» (селян, які були десятиниками чи старостами сіл під час окупації та інших), вивезених у Сибір, вбитих або засуджених» [11, с. 111]. Сімейні перекази автора є тому підтвердженням, в них описуються далеко нестійкі та часом небезпечні умови проживання на нових землях: «Дали стару хату, бандерівська хата рахувалася. У якій жили колись сім'я... і вони ховалися по лісі від радянської армії. В цій хаті поселилися наші дідусь з бабусею, старенька прабабуся і троє маленьких діток. Було дуже тяжко, не було що їсти, не було до кого піти. Вдень красноармійці приходили до хати, хотіли їсти, хліб силою забирали. А вночі виходили зі сховів бандерівці, приходили до своєї хати, на якій поселили нашу родину, і казали: «Дай їсти. Ти сидиш в нашій хаті»¹⁹.

Інформатор Любов Павлишак стверджує про непрості умови життя на нових землях: «Мені не зна-

йшлося місця де спати, і я спала на скрині. Не раз я з тої скрині вночі сонна падала. До школи ми ходили босі. Було тяжко зошити купити. В моєї сестри був зошит з піснями, але писано через рядочок. І я поміж ті рядки свої карлючки писала. Але з нас сміялися. Мова не така, говорили...»²⁰. Респондентка Анна Ріствей також згадує скільні роки з сумом: «Я як прийшла до школи, сміялися з мене, же не знам говорити, а я си гадала, бо я лемківську добре знала. То я прийшла до п'ятого класу. А вчителька каже: «Хто має, — каже — півника?», а я кажу: «Я мам». А цілий клас давай сміятися, бо я не сказала «я маю», а «мам»... по-лемківськи. То не забуду ніколи, що з мене сі сміяли, бо я не вміла говорити»²¹.

Чимало українців із Лемківщини і Надсяння було депортовано у східні області колишньої УРСР, де комуністичний режим перебував у розквіті, і замість обіцяних земель на переселенців чекали колгоспи — явище абсолютно чуже та незрозуміле. Як зазначає Т. Пронь, «На початку людей не лякала перспектива вступати до колгоспів. Вони вірили запевненням працівників евакуаційних структур у заможне життя всіх колгоспників. Однак з настанням зими кількість бажаних переселитися зменшилася. Дехто зайняв позицію очікування, багатьох зупиняли холод, сімейні обставини, розповіді самочинних зворотників про умови життя на нових місцях поселення» [12, с. 60].

Потрапивши у східні області, переселенці з Польщі підсобних господарств майже не мали, а тому були у цій ситуації найменше захищені... «Поселяли в хатках колгоспників, бо жодної вільної хати в селі не було. Україна. Зима. В хатах холодно, а палити нема чим. Бідні колгоспниці ходять у степ по соломі або бур'ян-перекотиполе, чим і палять. Їсти нема що: хліба давно не бачили, уже доїдають запаси...» [13, с. 115—116].

Одна із респонденток, Любов Павлишак, яку було депортовано на Донбас, згадує: «Коли мені було шість років, я ще навіть в школу не ходила, нас виселили в Сталінську область. Нас агітували, що тут добре життя, що земля гарна, без каміння. Не така, як на Лемківщині. Що землі вам дадуть скільки хочете. Правда, майже все майно забирали. І ходили ми збирати колоски на полі. Комбайн пройшов, а ми

¹⁸ Записано 23.06.2018 р. від Кавалець Іванни Дмитрівни, 1925 р. н., в м. Івано-Франківську.

¹⁹ Записано 9.11.2019 р. від Лесюк Ольги Григорівни, 1961 р. н., в м. Івано-Франківську.

²⁰ Записано 28.06.2018 р. від Павлишак Любові Михайлівни, 1938 р. н., в с. Маріямпіль Івано-Франківської області.

²¹ Записано 22.06.2018 р. від Ріствей Анни Іванівни, 1948 р. н., в м. Івано-Франківську.

колоськи збирали, вишулювали то насіння, мололи на жорнах і пекли хліб. І то був дуже смачний»²².

Однак більшість не могла соціально адаптуватись у радянсько-комуністичну дійсність, викликало невдоволення ігнорування владою релігійних потреб, російськомовне середовище, незвичний степовий клімат, брак води і фуражу [14, с. 11]. Марія Варга-Тарасевич повідомляє з приводу переселення: «Нас обікрали на дорозі. А потім на Домбас. Єдин же хтось написав, жеби там не їхали, бо бідота! Та москалі брехали, а наші люди в селах не були і вірили. Як то брехати? Гріх. Боже, а як приїхали, то аж ся людям очі провидняли. А то шо ми принесли сюда, якусь спідничку, якусь хустину мама мала, то же ми продали, бо поле тре було садити, сіяти»²³. «Нас з Польщі везли просто на Домбас! — підкреслює Анна Криницька. — З нашого села не лишився ніхто, всіх нас вигнали. Я приїхала ту тай не виджу ніяких людей своїх. Тут держава не найшла ніякої хати»²⁴.

Місцеве населення сприймало депортованих українців чужинцями. Здебільшого причиною цього було земельне питання, так як мешканці сіл після виселення поляків не чекали нових гостей. Про це зазначають і наші респонденти, зокрема Анна Козар: «Ми як приїхали тут, то вони казали, шо ми приїхали на їхню землю. То була боротьба тоже. Вони не визнавали нас, казали, шо ми поляки»²⁵. Лев Мончак погоджується з цим, пояснюючи: «Люди думали, що як вони (поляки. — Л. В.) виїдут, хата сі лишит, земля сі лишит, а тут приїхали якісь лемки і всі забирають хату і землю»²⁶. Так, одним не подобалося неповажне ставлення до них, намагання ошукати, використати їхнє майно, худобу та працю. Іншим не подобалося пільгова політика держави щодо переселенців, їхня непокірливість, самозахист і солідарна підтримка... Населення, для якого радянська влада була порівняно чужою, вочевидь, не розуміло тих, що здалися і відступили-

ся від своїх земель та потіснили їх на власній території. Іноді вони застосовували щодо переселенців українців відверто хуліганські методи боротьби: кидали в хати камінням, заганяли вночі у посіви худобу тощо [15, с. 118]. Як зауважує інформатор Марія Пікуляк, лемки на нових землях перебували в тяжкому та нестабільному положенні: «Ні наймити, ні жильці, нічого. Так якби тимчасові люди приїхали і не знали, шо з ними буде. Чи їх може колись додому відішлють... Вони себе не відчували газдами»²⁷.

На сьогодні в середовищі переселенців відбувається культурно-етнічна реінкарнація. Вона проявляється насамперед у збереженні побутових та пісенних традицій. Створено хоріві колективи, капели, одна із яких, «Бескид», функціонує у нашому м. Івано-Франківську. Щорічно проводяться фестивалі, лемківські ватри в м. Монастириську на Тернопільщині, в с. Зимна Вода на Львівщині, в с. Ждиня в Польській Республіці, де вміло представляється культура депортованих українців, організовуються зустрічі, надається можливість віднайти своє коріння тим, хто ще не знав або тільки-но дізнався про своє походження. Також два роки тому вперше відбувся концертний фестиваль «Осінь лемківська» в м. Івано-Франківську, на якому було представлено розмаїття пісенної культури депортованого народу. А в 2019 році в Україні на державному рівні відзначалися 75-ті роковини початку депортації українців з Закароння. Все це є свідченням того, що наша країна поступово, маленькими кроками рухається назустріч переселенцям.

Антропологія пам'яті — основа самоідентифікації лемків та надсянців, яку вони провезли з собою на фірах, оберігали від холоду і дощу у темних товарних вагонах, ховали по закутках від радянської влади на нових землях і зберегли по сьогодні. Все частіше переселенці почали із більшою впевненістю та гордістю заявляти про своє справжнє походження. Любов Гринишин додає: «Багато людей дізналося про те, що вони переселені в свій час з Польщі. Дізналися вже так, бачите, в дорослому, вже майже старшому віці. Що або вчилися люди разом і не знали одне про одного, і навіть працювали»²⁸. А кожен із них вважає за святий обов'язок відвідати залишені землі та від-

²² Записано 28.06.2018 р. від Павлишак Любові Михайлівни, 1938 р. н., в с. Маріямпіль Івано-Франківської області.

²³ Записано 26.06.2018 р. від Варги-Тарасевич Марії Гілярівни, 1932 р. н., в с. Маріямпіль Івано-Франківської області.

²⁴ Записано 26.06.2018 р. від Криницької Анни Теодорівни, 1926 р. н., в с. Маріямпіль Івано-Франківської області.

²⁵ Записано 2.11.2019 р. від Козар Анни Василівни, 1929 р. н., в с. Микитинці Івано-Франківської області.

²⁶ Записано 10.11.2019 р. від Мончака Лева Савовича, 1935 р. н., в м. Івано-Франківську.

²⁷ Записано 27.06.2018 р. від Пікуляк Марії Миколаївни, 1938 р. н., в с. Маріямпіль Івано-Франківської області.

²⁸ Записано 25.06.2018 р. від Гринишин Любові Йосипівни, 1939 р. н., в м. Івано-Франківську.

найти на них свій родинний дім. Марія Пікуляк подає щемливу картину одного із таких візитів: «Але як кожен побачив свою хату, свої двері ті. Цілували ручки там, де вони, де батьки їхні ше тими ручками користувалися. Багато цілували землю, ноги цілував там, де ноги ступали їхні, їхніх батьків. Ну і досить того, що радість була надзвичайна»²⁹.

На захист і підтримку вимог українців Польщі виступили товариства «Лемківщина», «Надсяння» і «Холмщина» в Україні. Вони створилися в 90-х роках у західних областях України і досі об'єднують людей, які були переселені в 1944—1946 роках. Метою цих товариств є збереження і розвиток етнічної самобутності переселенців, створення художніх, мистецьких і фольклорних колективів, організація наукових досліджень і розробок [16, с. 75—76]. Відтоді люди почали гуртуватись, відвідувати рідні місця, організовувати поїздки на територію сучасної Польщі на свято Національної пам'яті тощо. Однак варто звернути увагу, що з плином часу не відбулося остаточного примирення цих двох народів, а спільний історичний досвід не сильно змінив світосприйняття окремих громадян. Про це голова суспільно-культурного товариства «Надсяння» Любов Гринишин пригадує: «Ми при перших поїздках в Перемишль ночували в автобусі. Ми полягали, а один раз вночі підійшли якісь хлопці, які там жили. Розкачували наш автобус, хотіли перевернути. Нам страшно було»³⁰. Отже, досі присутній чинник розбрату, в якому заховане щось більше, ніж просто виконання Угоди 1944-го.

В той же час, на порядку денному все ще залишається відкритим питання про визнання переселенців репресованими та ухвалення закону про реабілітацію автохтонних жителів. Необхідність дати належну політико-правову оцінку цим діям виходить із прагнень самих переселенців бути почутими та визнаними. На нашу думку, це найменше, що можна зробити для цих людей. Нам варто вміти захищати свою історію, особливо ці її сторінки, які нещадно вириваються та знищуються. Захищати людей, які живуть з тавром вигнання з рідної землі, але з надією про відновлення справедливості.

²⁹ Записано 27.06.2018 р. від Пікуляк Марії Миколаївни, 1938 р. н., в с. Маріямпіль Івано-Франківської області.

³⁰ Записано 25.06.2018 р. від Гринишин Любові Йосипівни, 1939 р. н., в м. Івано-Франківську.

Висновки. Наростання напруженості в українсько-польських відносинах згодом вилилося в страшні події, названі депортацією за національною ознакою, або ж примусовим виселенням етнічних українців зі своїх корінних земель. Початково процес, узгоджений Люблінською угодою 1944 року, мав зберегти за собою риси добровільного переселення, однак, з наростанням спротиву населення, це явище перетворилося на примусове. Як результат — сотні тисяч українців назавжди покинули свої домівки та мусили призвичаюватись до нових умов, які їм диктував комуністичний уряд. Становище переселенців ускладнилось відсутністю елементарних засобів існування, власного житла, обмеження прав, що підкріплювалось етнічною нетерпимістю з боку місцевого населення. Про ці та інші речі свідчать спогади багатьох респондентів, які не відчували себе повноцінними громадянами на радянських землях, а навпаки були «чужими серед своїх». З плином часу ставлення до депортованих українців зазнало значних змін, а їхні родини отримали шанс дізнатися правду про ті страшні роки. Втім, питання визнання факту існування репресивних дій по відношенню до етнічного українського населення і надалі залишається відкритим.

1. Дашкевич Я. Акція «Вісла» — важкі питання. *Україна. Наука і культура*. 2008. № 34. С. 16—24. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40866/03-Dashkevich.pdf?sequence=1>
2. Чаплик К.М. *Екзистенція лемківських переселенців в умовах сучасної України*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 240 с.
3. Красовський І., Солинка Д. *Хто ми, лемки*. Львів: Редакційно-видавничий відділ обласного управління по пресі, 1991. 48 с.
4. Цепенда І.Є. *Українсько-польські відносини 40—50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз*. Київ: НАН України; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса, 2009. 386 с.
5. Оленич І. *Доля Лемківщини*. Львів: Каменяр, 1992. 119 с.
6. Калакура О.Я. Депортації українців і поляків під виглядом «обміну населенням» (до 70-річчя Люблінської угоди). *Історичний архів*. 2014. № 13. С. 39—49.
7. Сорока Л. Депортація українців з їх етнічних земель у 1947 р. (до 70-річчя акції «Вісла»). *Гілея: науковий вісник*. 2017. № 2. С. 55—59.
8. Макару Ю.І. *Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915—1947): дослідження. Спогади. Документи*. Т. 2. Чернівці: Букрек, 2014. 900 с.

9. Вороний М. *Вирвані з коренем*. Івано-Франківськ, 2018. 380 с.
10. Парначова Н.В. Становище українських селян в 50-х рр. ХХ ст. на території Польщі (на матеріалах тижневика «Наше слово»). *Гілея: науковий вісник*. 2014. № 86. С. 73—77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_86_19.
11. Галик Я. *Лемківщина — край наших предків*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. 192 с.
12. Пронь Т. «Евакуація» — депортація українського населення з території Польщі в Україну відповідно до укладеної угоди між урядами УРСР і ПР 9 вересня 1944 р. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер.: *Історичні науки*. 2009. Т. 94. № 81. С. 57—62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2009_94_81_13.
13. Савчук О. *Свої серед своїх: депортації українців з Холмщини й Підляшшя в 1944—1947 рр.* Луцьк, 2012. 236 с.
14. Литвин М. Соціально-політичні передумови та наслідки депортаційної акції «Вісла» 1947 р. Акція «Вісла» — завершальний етап депортації українців Польщі. *Історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів, 2013. С. 6—24.
15. Пронь Т. Взаємовідносини українців, депортованих з Польщі в Україну в 1944—1946 рр., у трикутнику «громада — влада — переселенці». *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*, 2012. Т. 39. С. 101—121.
16. Криницький С. Боротьба української громадськості за ліквідацію наслідків операції «Вісла». *Акція «Вісла» в контексті українсько-польських відносин ХХ ст.: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 50-літтю проведення акції «Вісла» (19 квітня 1997 р.)*. Івано-Франківськ, 1999. С. 73—76.
- Ukrainy; In-t politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I.F. Kurasa [in Ukrainian].
- Olenych, I. (1992). *Lemkovyna's Fate*. L'viv: Kameniar [in Ukrainian].
- Kalakura, O.Ya. (2014). Deportation of Ukrainians and Poles under the guise of a «population exchange» (the 70th anniversary of Lublin agreement). *Istorychnyj arkhiv*, 13, 39—49 [in Ukrainian].
- Soroka, L.V. (2017). The deportation of the Ukrainians from their ethnic lands in 1947 (for the 70th anniversary of the action «Vistula»). *Hileia*, 2, 55—59 [in Ukrainian].
- Makar, Yu. (2014). From deportation to deportation. Social and political life of Holms-Podlaskie Ukrainians (1915—1947). Research. Memoirs. Documents (Vol. 2). Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].
- Voronyj, M. (2018). *Plucked from the root*. Ivano-Frankivs'k [in Ukrainian].
- Parnachova, N. (2014). Plight of the Ukrainian countrymen in the 50th of XX century at the territory of Poland (based on weekly «Our Word»). *Hileia*, 7, 73—77. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_86_19 [in Ukrainian].
- Halyk, Ya. (2009). *Lemkivshchyna — the land of our ancestors*. Ivano-Frankivs'k: Misto NV [in Ukrainian].
- Pron', T. (2019). «Evacuation» — the deportation of the Ukrainian population from Poland to Ukraine in accordance with the agreement between the governments of the USSR and the PR on September 9, 1944. *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu im. Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylians'ka akademiia»*. Ser.: *Istorychni nauky*, 81, 57—62 Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2009_94_81_13 [in Ukrainian].
- Savchuk, O. (2012). *Own among his own: deportations of Ukrainians from Kholmshchyna and Pidliashshia in 1944—1947*. Luts'k [in Ukrainian].
- Lytvyn, M. (2013). Sotsial'no-politychni peredumovy ta naslidky deportatsijnoi aksii «Visla» 1947. The «Vistula» action — the final stage of the deportation of Ukrainians from Poland. *Historical heritage and public consciousness* (Pp. 6—24) [in Ukrainian].
- Pron', T. (2012). The relationship between Ukrainians deported from Poland to Ukraine in 1944—1946, in the triangle «community — power — immigrants». *Collection of scientific works of the National Research Institute of Ukrainian Studies and World History* (Vol. 39, pp. 101—121) [in Ukrainian].
- Krynyts'kyj, S. (1999). The struggle of the Ukrainian public for the elimination of the consequences of Operation «Vistula»: Action «Vistula» in the context of Ukrainian-Polish relations of the twentieth century. *Proceedings of the scientific-practical conference dedicated to the 50th anniversary of the «Vistula» campaign (April 19, 1997)*. Ivano-Frankivs'k [in Ukrainian].

REFERENCES

Dashkevych, Ya. (2008). The «Vistula» action — difficult questions. *Ukraina. Nauka i kul'tura*, 34, 16—24. Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40866/03-Dashkevich.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

Chaplyk, K. (2013). *Existence of Lemko migrants in the conditions of modern Ukraine*. Kyiv: Dmitry Burago Publishing House [in Ukrainian].

Krasovs'kyj, I., & Solynko, D. (1991). *Who are we, Lemkos*. L'viv: Redaktsijno-vydavnychjy viddil oblasnoho upravlinnia po presi [in Ukrainian].

Tsependa, I.Ye. (2009). *Ukrainian-Polish relations 40—50s of the XX century: ethno-political analysis*. Kyiv: NAN